

Imagery of Jamshid in Khāghāni's Odes and Nizāmi's *Khamsah*: A Comparative Analysis

Masomeh. Asadollahinejad Kermani¹-Ali Mohammad. Shahsani^{2*}

1: PhD student in Persian Language and Literature, Semnan University, Semnan, Iran.

2: Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Semnan University, Semnan, Iran (Corresponding author): a_shahsani@semnan.ac.ir

Abstract: Imagery is regarded as a fundamental element of aesthetics experience, imagination and expressive impact of language. Since ancient time, mythic and legendary characters have been chief sources of imagination and inspiration for canonical literary figures. Jamshid, a mythical and legendary Indo-Iranian king with a remarkable destiny, has always attracted prominent Persian poets and writers, who have variously used him in creating imagery. The main purpose of this analytical-library research is to examine imagery as major rhetorical device, which Khāghāni and Nizāmi have abundantly used in their depiction of Jamshid. The study has attempted to highlight Khāghāni and Nizāmi's views in their rhetorical depiction of Jamshid's character and to demonstrate how these two major poets reflect and recreate Jamshid in their poems. Khāghāni has mainly depicted Jamshid for the composition of celebratory and complimentary odes, while Nizāmi has used the figure of Jamshid in creating various imagery in *Khamsah*.

Keywords: imagery of Jamshid, Khaghani's odes, Nizāmi's *Khamsah*, rhetoric.

- M. Asadollahinejad Kermani; A. Shahsani (2025). "Imagery of Jamshid in Khāghāni's Odes and Nizāmi's *Khamsah*: A Comparative Analysis". Semnan University: *Journal of Linguistic and Rhetorical Studies*. 16(42). 275-310.

Doi: [10.22075/jlrs.2024.33924.2459](https://doi.org/10.22075/jlrs.2024.33924.2459)

1. Introduction

This reaserch looks at the comparative imaging Jamshid in the oades of Khaqani and Khamseh (Panj Ganj) of Nizami What is called «picture» here is a translation of the word «imagery» from which they hawe learned to portrevy of fantasize, One of the main characteristics of real poetry is imagery, and accourding to English poet Day Lewis, «The imagery is a fixed element of poetry», because the poetic image recognizes objects and phenomena, making them embody mental and emotional subjects and allowing the reader to discover the poet's soul and mind in dealing with things, In this the way «image» represents a mental relationship with an object and poets going into the realm of subject and getting help from them to express their thoughts to other, which shows it in its similar, metaphorical and virtual from. As it has been said, imaginatioo and imagery are generally considered the basic element of poetry, In terms of aesthetics, imagery and imagery and imagination, it is an effort by the creative minds of poets to creat new and innovative connections between elements of nature; It means taking what others get with their intelligence from around them, and then vebuilding it in the course of a mental action. This reintroduction is done with the help of various forms of expression, such as virtual, symbols, metaphor, simile and adjectives. European critics, who inherit the Aristotelian way of thinking and are more concerned with the essence of poetry, have noticed the importance of the imaginative element in a poetic building since ancient times Aristotle bases his definition of poetry an the image. Accordingly, imagery itself is the pinnacle of poetry.

We're going to Jamshid now. Jamshid is one of the oldest Pishdadian. The Muslim writers knew him as the ProphetSolomon, and some for building «Varjamkard» with Noah. Christensen knows the earliest examples of humanity in India and Iranian myths. Jam or Jamshid is an Indian and Iranian(Indo-Iranian) personality, the first of immortals to choose death to show people the way for eternity, In Avesta and in Pahlavi texts, Jam is known by the adjective«Sheed» which means«brilliant», «beautiful» and «havring a good flock». There is peace in his reign, and the world is full of happiness. Jamshid disobeys God's command to save the people and all creatures from evil winter. He builds «Vare Jamshid» (a castle made by Jamshid). With all his shinig deeds, Jamshid becomes a sinner and is eventually killed by Zahak. Jamshid remains a prominent and praiseworthy figure in Iranian tradition, even though he is known as a sinner.

2. Methodology

First, we extracted all the used names of Jam or Jamshid and their associated combination without prior judgement from odes of Khaqani and Mathnawies of Nizami, then chose those that are seen in Jamshid's imagery. Of course, not all the uses of Jamshid's name relate to his imagery. So we removed the irrelevant and did not list it in evidence. The sources we used in this research are the Divan of Khaqani, Z.D Sajadi correction, Zavar Publications printing, and The Mathnawis (poems) of Nizami of Ganjeh (Khamseh of Nizami), H. Wahid Dastgerdi, by Ghatreh Publishing, that in the resources section, the specifications of all of which are listed.

After gathering samples and evidence, they were all underneath the various titles and then analyzed each topic. In all cases the frequency of evidence is provided. It should be added here that this research is done in an analytical-library method.

3.Result and Discussion

Afzal al-Din Khaqani Shervani and Elias Nizami are two of the greatest poets in sixth-century A.H. and Iranian literary history. Khaqani is a famous poet in the field of ode, and Nizami is a distinguished poet in the field of mathnawi, and they both have a special focus on the ancient heritage of Iran and look at Jamshid from different angles. Khaqani used Jamshid for his praise poems, and in various odes the praised people have been likened to Jamshid. Praised people are much like Jamshid in his poems. The important thing here is that Khaqani didn't just look at the Shahnameh of Ferdowsi, but also other credible sources. The image and face of Jamshid is diverse in his odes. In Nizami's mathnawi (poems), there is a wide and colorful presence. Like Khaqani, Nizami has likened the praised to Jamshid, but because of the abundance of his works, Jamshid has a broader and more vibrant presence in his Khamseh. He has given special attention to the brightness and radiance of Jamshid, making him like the sun; Nizami also made interesting combinations with the name Jamshid. Combination words like; aibla-e Jamshid and... .

Nizami has covered stories from Jamshid's life and to Jamshid ritual.

4.Conclusion

Jamshid's face has always been the focus of Persian literature as a legendary and epic figure, and the Persian poets and writers have always reflected him in their works. Khaqani of Shervan and Nizami of Ganjeh, two of the best known of Persian poets. were no exception in this case. These two have used it to enrich their poetry and reflect Jam's legendary face. Jam's imagery is prominent in their poems. The difference between the two is how to apply the concept of Jam. As a ode poet, Khaqani has used this legendary character in his praise poems. He also paid special

attention to the radiance and brightness of Jamshid's face. But Nizami as a narrator poet, gave his works (mathnqwis) with the name of Jamshid. He has contributed to various aspects of Jam's character, in addition to the praise. Jam's name in his work «Sharafnameh» has a lot frequency. Nizami has explored different parts of Jam's life and reflected examples in his poetry. He's also made interesting combinations of that name. Apart from this, Nizami has drawn our attention to the old Jam ritual. In the imagery of Jam in the poems of Khaqani and Nizami, the most important element is «simile» and then it becomes a «metaphor».

سال شانزدهم - شماره ۴۲ - زمستان ۱۴۰۴

صفحات ۳۱۰-۲۷۵ (مقاله پژوهشی)

تاریخ: وصول ۱۴۰۳/۰۲/۰۷ بازنگری ۱۴۰۳/۰۷/۰۹ پذیرش ۱۴۰۳/۰۷/۱۶

تصویرپردازی جمشید در قصاید خاقانی و خمسه نظامی: یک بررسی مقایسه‌ای

معصومه اسداللهی نژاد کرمانی^۱ / علی محمد شاه‌سنی^۲

۱: دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه سمنان، سمنان، ایران.

a_shahsani@semnan.ac.ir

۲: استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه سمنان، سمنان، ایران. (نویسنده مسئول)

چکیده: تصویرپردازی از اصول زیبایی‌شناسی، خیال‌انگیزی و تأثیرگذاری کلام شناخته می‌شود. از دیرباز شخصیت‌های اسطوره‌ای و کهن یکی از دست‌مایه‌های بزرگان ادب در آفرینش خیال به شمار می‌رفته‌اند. جمشید نیز به‌عنوان شاهی در اسطوره‌های هندوایرانی که سرگذشت ویژه‌ای داشته است، همواره مورد توجه سرایندگان و نویسندگان برجسته ادب فارسی قرار گرفته است که در آفرینش تصاویر از او بهره جسته‌اند و از این طریق، ایماژهای گوناگونی خلق کرده‌اند. هدف اصلی از نگارش این پژوهش بررسی مبحث تصویرسازی و تصویرپردازی است که بخش مهم و عمده‌ای از بلاغت را دربرمی‌گیرد. خاقانی و نظامی هم، به‌عنوان سرایندگان برجسته زبان پارسی، فراوان به جمشید در آثار خود اشاره کرده‌اند و از این راه تصاویری بسیار آفریده‌اند. این مقاله کوشیده است نوع نگاه خاقانی و نظامی را در بررسی بلاغی شخصیت جمشید و چگونگی بازنمایی آن نشان دهد و پرسش اصلی آن بوده است که نحوه برخورد این دو سراینده بزرگ را با مقوله بازتاب جمشید در سروده‌های آنان بیان کند. خاقانی بیشتر از جمشید به‌عنوان دست‌مایه‌ای برای سرودن اشعار مدحی بهره برده است؛ درحالی‌که در آثار نظامی تصویرپردازی جم‌تنوع بیشتری دارد. ما در این پژوهش به بررسی و تحلیل این تصاویر در قصیده‌های خاقانی و خمسه نظامی (مثنوی‌های او) پرداخته‌ایم. پژوهش حاضر به شیوه تحلیلی کتابخانه‌ای نگاشته شده است.

کلیدواژه: تصویرپردازی، جمشید، قصاید خاقانی، خمسه نظامی، بلاغت.

- اسداللهی نژاد کرمانی، معصومه؛ شاه‌سنی، علی محمد (۱۴۰۴). «تصویرپردازی جمشید در قصاید خاقانی و خمسه نظامی: یک بررسی مقایسه‌ای». دانشگاه سمنان: مطالعات زبانی و بلاغی. ۳۱۰-۲۷۵.

Doi: [10.22075/jlrs.2024.33924.2459](https://doi.org/10.22075/jlrs.2024.33924.2459)

۱. مقدمه

خیال^۱ عنصر اصلی و ثابت شعر است. درواقع، کوششی ست ذهنی، برای برقراری نسبت میان انسان و طبیعت. خیال، صور و انواع گوناگونی دارد؛ همانند تشبیه، استعاره و مجاز که در ادب فارسی همواره مورد توجه بوده‌اند. تصویرپردازی، جوهر اصلی آثار ادبی به شمار می‌رود. شاعر و نویسنده، اندیشه و تفکر خود را از طریق آفرینش تصاویر ویژه در اختیار مخاطب قرار می‌دهد. مبنای اصلی تصویر شاعرانه را می‌توان این گونه بیان کرد: یافتن رابطه میان دو امر متفاوت و بعید در عالم خارج، تطبیق آن دو با یک‌دیگر از جهت یک یا چند صفت برجسته مشترک میان آن دو، عرضه و بیان نتیجه این تطابق به طریقی که نتیجه یکسانی از آن به دست آید. این بیان به یکی از طرق چهارگانه بلاغی (تشبیه، استعاره، مجاز و کنایه) صورت می‌پذیرد. خیال از دو دیدگاه محور افقی و محور عمودی قابل تحلیل و بررسی است؛ محور افقی یعنی همان انواع تشبیه، استعاره، مجاز و... که در طول مصراع‌ها ایجاد می‌شود. محور عمودی نیز بانی پیوند میان تصویرهای پراکنده در سراسر شعر می‌شود و انسجام و پیوستگی به چارچوب اثر می‌بخشد. از دیرباز قدرت‌نمایی شعرا در میدان تصویرآفرینی مورد توجه بوده و شاعری به کامیابی و شهرت دست می‌یافته که تصاویری خیال‌انگیز و دشواریاب می‌آفریده است. بخش چشمگیری از این ایماژها از لحاظ تاریخی، پیشینه‌ای کهن دارند و در اشعار آغازین زبان فارسی به چشم می‌خورند؛ همانند تشبیه زلف به سیاهی شب، لب به لعل، قد به سرو و... که این پیشینه، آن‌ها را به سنت ادبی تبدیل کرده‌اند. سرگذشت شخصیت‌های اساطیری و داستان‌های پیرامون آن‌ها نیز یکی از دست‌مایه‌های مهم شاعران برای آفرینش تصاویر ادبی و خیال‌انگیز به شمار می‌آید. در میان اساطیر ایرانی، جمشید یکی از شاهان پیشدادی به دلیل سرگذشت پرفرازونشیبش، همچون داشتن جام، بناکردن ور جمکرد، رسیدن به شاهی، از دست دادن فره ایزدی، شباهت به شخصیت‌های دینی (مانند سلیمان و خضر)، گزینه‌ای مناسب برای تصویرآفرینی بوده

است و سرایندگان و نویسندگان در دوره‌های گوناگون به جمشید پرداخته‌اند. در ادب فارسی، شمار زیادی از سرایندگان پارسی‌گوی به جمشید و ویژگی‌های متنوع و مختلف او در سروده‌ها و آثار خود پرداخته‌اند. افرادی همانند فرخی، دقیقی، منوچهری دامغانی، عنصری و.... در حقیقت، می‌توان با تساهل ادعا کرد کم‌تر اثری مهم به زبان فارسی دیده می‌شود که به جمشید و سرگذشتش اشاره نکرده باشد. خاقانی و نظامی هم به‌عنوان سرایندگان برجسته پارسی‌گوی و هم‌عصر، در موارد گوناگونی، چون گرایش به فرهنگ دیرینه ایران باستان و پرداختن به اسطوره‌های کهن از جمله جمشید، با هم پیوند و هم‌خوانی دارند. این دو شاعر بزرگ، میراث گران‌بهای پیشینیان را در خلال آثار خود بارورتر کرده‌اند. به همین دلیل، این پژوهش بر آن است تا به بازتاب و انعکاس جمشید و سرگذشت وی در آثار این دو شاعر برجسته و توانمند بپردازد. در پژوهش پیش‌رو، مراد از تطبیق، تطبیق سبک این دو سراینده نیست؛ بلکه تطبیق نگاه این دو شاعر در موضوعی واحد است و کوشش شده است تا دیدگاه آنان از منظر توصیف و تصویر موضوعی باستانی بررسی شود.

۲. پیشینه پژوهش

جمشید یکی از شخصیت‌های اسطوره‌ای بزرگ فرهنگ هندوایرانی به شمار می‌آید که پیش از نوشته‌ها و آثار ایرانی و فارسی در وداها از او یاد شده است و از این‌رو، پیشینه‌ای بس دیرینه و کهن دارد. تقریباً در سراسر آثار درخشان و برجسته ادب کلاسیک فارسی هم، به جمشید اشاره شده است و همین اهمیت و پیشینه کهن موجب گردید تا آثاری پیرامون بررسی و تحلیل جایگاه جمشید در ادب فارسی نگاشته شود؛ آثاری همانند: «فرهنگ اشعار حافظ» از دکتر احمدعلی رجایی، «فرهنگ اساطیر و داستان‌واره‌ها در ادبیات فارسی» از دکتر محمدجعفر یاحقی، «نمونه‌های نخستین انسان و نخستین شهریار در تاریخ افسانه‌ای ایران» نوشته آرتور کریستن‌سن، «تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام» از دکتر احمد تفضلی یا کتاب «مکتب حافظ» نوشته منوچهر مرتضوی که به بررسی «جام جم» در سروده‌های حافظ پرداخته است؛ اما تاکنون در

هیچ کتاب و مقاله‌ای به تصویربرداری جمشید در نزد دو شاعر هم‌عصر، خاقانی و نظامی، به گونه‌ای همه‌جانبه اشاره نشده است و تنها در کتاب «تجلی شاعرانه اساطیر و روایات تاریخی و مذهبی در اشعار خاقانی» اثر سیدعلی اردلان جوان به گونه‌ای مختصر و گذرا به بخشی از تصویرآفرینی جمشید در اشعار خاقانی اشاره شده و از این رو، این مقاله تازگی دارد.

۳. اهمیت جایگاه و چهره جمشید در ادب پارسی

جمشید یا جم، نام نخستین پادشاه اساطیری ایران است که در سنسکریت «یَم» و در گات‌ها «ییم» تنها و بدون صفت و در سایر قسمت‌ها با سه صفت «شید» (روشن و درخشان)، «خوب رَمه» (دارنده رَمه خوب) و «سریره» (زیبا) توصیف شده است (یاحقی، ۱۳۸۹: ۲۹۱).

جمشید، پسر تهمورث و چهارمین پادشاهان پیشدادی به شمار می‌رود که به مدت ۷۰۰ سال سلطنت کرده است. «اصل و منشأ یَمه در ریگ‌ودا، دهم، فصل ۱۷، بندهای ۲-۱ ذکر شده است. مهابهارته نیز روایتی را حفظ کرده است که جوهر اصلی آن بی‌گمان به دوره هندوایرانی بازمی‌گردد؛ زیرا افسانه‌ای شبیه به آن در اوستا نقل شده است؛ این روایتی، از دوران «جم بودگی» (یَمَتوم) است؛ یعنی دوره‌ای که در آن مرگ در جهان ناشناخته بود. درخشش و شکوه وجود یمه با جزئیات درخور توجهی در مهابهاراته توصیف شده است» (کریستن‌سن، ۱۳۷۷: ۲۹۳-۲۸۵). جمشید «در وداها از جمله خدایان است که پدر روحانی انسان و گناهکار نخستین است» (بهار، ۱۳۷۶: ۲۲۵).

در اوستا در میان شاهان باستان و قهرمانان افسانه‌ای، تنها از جم است که در گاهان، - قدیمی‌ترین بخش‌های کتاب مقدس پارسیان (= زردشتیان)، - سخن به میان می‌آید. البته در آن جا جز یک بار از او نام برده نشده و آن هم در در یسن ۳۲ بند ۸ است.

در آثار پهلوی هم از جمشید بارها یاد شده است. بندهشن، فصل ۳۱ بندهای ۳ و ۷ و ۸؛ دادستان دینیک، فصل ۲، بند ۱۰ و فصل ۳۷، بند ۳۵؛ «در کتاب سوم دینکرد

نصایحی به جمشید، پادشاه اساطیری، نسبت داده شده است» (تفضلی، ۱۳۷۶: ۱۸۱). همچنین در دینکرد پنجم: فصل ۱، بند ۸، فصل ۲، بند ۲ و ۹، فصل ۴، بند ۳ و دینکرد هفتم، فصل ۲، بند ۷۰ از فره او در دینکرد هفتم، فصل ۱، بندهای ۲۵ و ۳۲ و ۳۶ در ضمن مطالب، ذکری به میان آمده است.

در میان پادشاهان پیشدادی ایران، هیچ‌یک به اندازه جمشید در ادب پارسی مورد توجه قرار نگرفته‌اند و ویژگی‌ها و خصوصیات آنان بازتاب نیافته است. جمشید به تنهایی به اندازه همه پادشاهان پیشدادی دیگر مانند (کیومرث، تهمورث، سیامک، هوشنگ و...) دست‌مایه پرداخت‌های ادبی قرار گرفته است.

۴. بلاغت و تصویرپردازی

همواره در تمامی فرهنگ‌ها و زبان‌ها به بهره‌گیری و استفاده از سمبل‌ها و اساطیر ویژه زبان خود توجه داشته‌اند و از این راه بر شیوایی کلام خود افزوده‌اند. خاقانی و نظامی هم به عنوان بلاغیان برجسته زبان و ادب فارسی جدای از این قافله نیستند و همواره در آثار خود به اساطیر و فرهنگ کهن ایران توجه دارند و از راه آمیزش اساطیر و داستان‌های کهن با مضامین گوناگون در سروده‌های خود بانی آرایش کلام می‌شوند. «شرط اصلی سخن‌آرایی آن است که کلام دارای فصاحت و بلاغت باشد؛ یعنی تا استخوان‌بندی سخن، درست و استوار نباشد، آوردن صنایع بدیع بیهوده و بی‌اثر است» (همایی، ۱۳۸۹: ۲۰-۱۹). بلاغت بانی گشاده‌زبانی و سخندانی در کلام می‌گردد. نویسنده «باید به مطالعة «سوءتعبیر» و راه‌های برطرف کردن آن پردازد» (ریچاردز، ۱۳۸۲: ۱۷) و از این جهت بر شیوایی و رسایی کلام بیافزاید. «رفعت شأن و بلندی مرتبه کلام، بسته به بلاغت آن است و سخن هر قدر که فصیح باشد، مادام که به زیور بلاغت آراسته نگردد، مورد تحسین سخن‌سنان و نکته‌دانان واقع نگشته و مقبول اهل ذوق نیفتد» (رجایی، ۱۳۵۳: ۱۸).

یکی از راه‌های افزایش شیوایی و فصاحت کلام، بهره‌گیری از تصویرپردازی است. به‌طور کلی، اصطلاح «تصویر» معادل ایماژ به کار می‌رود و «در عام‌ترین مفهوم،

«تصویر» بر کلّ زبان مجازی اطلاق می‌شود؛ یعنی آن بخش از کاربردهای خلّاقه و هنری زبان که از رهگذر تصرفات خیال در زبان عادی به وجود می‌آید» (فتوحی، ۱۳۸۹: ۴۱). در کتاب «صور خیال در شعر فارسی» نیز دو اصطلاح «تصویر» و «خیال» در برابر کلمه ایماژ فرنگی بیان می‌شود؛ همچنین می‌توان (تصویر) را «بیانگر رابطه ذهنی با شیء و دست‌بازی شاعر به حوزه اشیاء و استمداد از آن‌ها برای بیان اندیشه‌های خود به دیگران دانست» (رستگارفسائی، ۱۳۶۹: ۱۵).

روی هم‌رفته، «چگونگی ارتباط ذهنی که شاعر یا نویسنده بین متن و ذهن مخاطب ایجاد می‌کند، قدرت تصویرپردازی وی را به نمایش می‌گذارد. عواطف، صحنه‌ها و تصاویر موجود در روایت شعر یا داستان، هنگامی که با خیال‌انگیزی توصیف شود، قابلیت تصوّر روایت را افزایش می‌دهد و موجب ارتقای آن می‌شود. منظور از تصویرسازی بلاغی، ایجاد تصاویر خیال‌انگیز برای ارتباط بیشتر و بهتر مخاطب با روایت است» (شاهمرادی و اخیانی، ۱۴۰۲: ۱۹۹).

۵. جایگاه و اهمیت فرهنگ باستانی در نگاه و سروده‌های خاقانی و نظامی

خاقانی شروانی و حکیم نظامی گنجوی به‌عنوان سرایندگان برجسته پارسی‌گوی و بزرگان قلمروی پهناور شعر و ادب، همواره در آثار خود به بازتاب اساطیر و فرهنگ کهن ایران زمین پرداخته‌اند و از این راه بر غنا، شیوایی و رسایی سروده‌های خویش افزوده‌اند. هریک از آنان با بهره‌گیری از داستان‌ها و اسطوره‌های باستانی و از راه آمیختن آنان با قریحه سرشار شاعری خود، آثار فراوان و درخور توجهی آفریده‌اند.

خاقانی، شاعر صاحب سبک آذربایجانی، در جای‌جای دیوان والایش به این موارد باستانی اشاره کرده است. به گونه‌ای که در پرآوازه‌ترین چامه‌اش که هنگام عبور از مداین و دیدن طاق کسری سروده، به شکوه و بزرگی شاهان کهن ایرانی پرداخته است و همانند صوفیان رند به پندآموزی، عبرت گرفتن و بی‌وفایی عهد اشاره می‌کند. افزون بر این، شیوه بیان ویژه او «بر پدید آمدن معنی‌های ناآشنا و آفریدن تعبیرات تازه مبتنی

است. همچنین دقت در توصیف که موجد تشبیه‌های غریب و تعبیرهای بی‌سابقه می‌شود و غور در مناسبات لفظی و معنوی که معانی نو و صنایع بدیع خلق می‌کند» (زرین کوب، ۱۳۸۳: ۲۰)، بانی آفرینش تصاویری دلکش پیرامون داستان‌ها و اسطوره‌های کهن ایرانی شده است. در مجموع، خاقانی به عنوان یکی از «شاعران دانشمند سترگ اندیش زبان پارسی به شمار می‌آید که اشعار فارسی وی مشحون از استعارات و کنایات مأخوذ از علم نجوم، طب، کلام، تاریخ، منطق، اساطیر و غیره است» (سلطانف، ۱۳۵۴: ۴۷).

نظامی گنجوی شاعر هم‌عصر و هم‌سبک خاقانی نیز دل‌باخته شوکت ایران باستان بوده است و در خلال داستان‌هایش به اساطیر توجه فراوان دارد؛ به گونه‌ای که در نام‌گذاری آثار درخشان خود به اسطوره‌های ایران کهن توجه داشته است؛ همانند منظومه «خسرو و شیرین» که اشاره به خسرو پرویز و حکومت ساسانیان دارد یا «هفت پیکر یا بهرام نامه» که به سرگذشت بهرام گور پرداخته است. افزون بر این، در «اسکندرنامه» که از اسکندر به عنوان شاهزاده ایرانی یاد می‌کند، «در شرفنامه که نیمه نخست اثر به شمار می‌آید، اسکندر را در نقش فرمانروایی تصویر می‌کند و در اقبالنامه که نیمه دوم است، بیشتر سیمای یک فیلسوف فرمانروا و یک پیامبر دعوت‌گر را رقم می‌زند» (زرین کوب، ۱۳۸۹: ۱۷۰). نظامی از شاهنامه حکیم فردوسی که سراسر به بازگویی آیین‌ها و داستان‌های ایران باستان پرداخته، تأثیر پذیرفته است. همچنین «نفوذ فردوسی از حیث مواد در خسرو و شیرین، هفت گنبد و اسکندرنامه به روشنی به چشم می‌خورد» (زرین کوب، ۱۳۴۳: ۱۷۶).

۶. تصویرپردازی جمشید در آثار خاقانی و نظامی

در پژوهش حاضر، نخست تصویرپردازی جمشید در سروده‌های خاقانی و در ادامه نیز در پنج گنج حکیم نظامی مورد تحلیل و بررسی قرار می‌گیرد. همه سروده‌ها و ابیات خاقانی که در این مقاله بررسی شده‌اند، بر اساس دیوان خاقانی به تصحیح ضیاءالدین سجادی است که شماره صفحه دیوان در کنار هر بیت بیان شده و اطلاعات کامل دیوان

در قسمت منابع ذکر گردیده است. همچنین تمامی ابیات نظامی هم برگرفته از پنج گنج او به تصحیح حسن وحید دستگردی و به کوشش سعید حمیدیان است که در سال‌های گوناگون به چاپ رسیده و شماره هر صفحه در کنار ابیات آمده و اطلاعات کامل آثار هم در منابع بیان شده است.

۷. تصویرپردازی جمشید در آثار خاقانی

۷-۱. جم

خاقانی شروانی در آفرینش مضامین عرفانی که به تزکیه نفس و بریدن از نیک و بد دنیا اشاره دارد، از «جم» یاری می‌جوید و همچنین در چکامه‌ای که در مقام عزلت، فقر و حکمت سروده است، پایگاه جم را بسیار بالا وصف می‌کند و او را «نام‌جو» می‌خواند.

تا که تو از نیک و بد همچو شب آبستنی رو که نه‌ای همچو صبح مرد علم داشتن
بی‌دم مردان خطاست بر پی مردان شدن بی‌کف جم احمقی است خاتم جم داشتن
(خاقانی، ۱۳۹۱: ۳۱۶)

تو چون نام‌جویی زنان جوی بگسل که جم را به مور اقتدائی نیابی
(خاقانی، ۱۳۹۱: ۴۱۹)

شاعر شروان، در وصف و نعت پیامبر اکرم نیز بیت زیر را می‌آورد و با به کارگیری ترکیب «کرسی جم» به توصیف می‌پردازد. کرسی جم اشاره دارد به تخت زرین جمشید و ایهامی به شیراز نیز دارد که از قدیم به داشتن نوعی نرگس اشتها داشته است. هدهد گفت از سمن نرگس بهتر که هست کرسی جم ملک او و افسر افراسیاب
(همان: ۴۳)

در قصیده‌ای دیگر نیز که در تهنیت مولود فرزند اخستان شاه سروده، فرزند شاه اخستان را وارث جم یا همان پایگاه شاهی می‌خواند و برای شاه اخستان ترکیب «شاه سلیمان» و برای همسرش هم ترکیب «بلقیس مملکت» را به کار می‌گیرد و سلسله این

ترکیب‌ها به همراه واژه «نگین»، یادآورد یکی خواندن و شباهت موجود میان جمشید و سلیمان است.

شاه سلیمان نگین به مژده نگین داد یعنی بلقیس مملکت پسر آورد
وارث جم اخستان که چرخ به رزمش چون صف مور از ملائکه حشر آورد
(همان: ۱۴۹)

در بیت زیر نیز مراد از جم، سلیمان است و تلمیح دارد به داستان سلیمان و بلقیس ملکه سرزمین سبا.

گرچه عفريت آورد عرش سبائی نزد جم دیدنش جمشید والا برنتابد بیش از این
(همان: ۳۳۸)

در مدح بهاءالدین محمد هم این بیت را می‌سراید و مضمونش چنین می‌نماید؛
آفتاب در فلک چهارم با عیسی (ع) که در آن جا قرار دارد، هم‌خانه است و مراد از جم
سلیمان است و آورده‌اند که به دعا و نیایش او آفتاب بازگشته است.

هم‌خانه شوی به مهد عیسی رجعت کنی از اشارت جم
(همان: ۲۷۷)

از آن جایی که خاقانی شاعر درباری به شمار می‌آید، بهره طولانی از عمرش را برای
سرودن چکامه‌های مدحی گذرانده، در جای‌جای سروده‌های مدحی‌اش به «جم» توجه
داشته و ممدوح‌های خود را به او همانند کرده است، گاهی دامنه خیال شاعر در خلق
تصاویر پیرامون جم، از این فراتر می‌رود و نوعی اغراق را جلوه گر می‌شود که بر زیبایی
و خیال‌انگیزی اشعارش می‌افزاید. اغراق در علو درجه و مرتبت جم که وی از این راه
در اشعار مدحی بر آن است تا بزرگی و شکوه ممدوح خود را به تصویر بکشد، همانند
این ابیات:

سام نریمان چاکرش، رستم نقیب لشکرش هوشنگ هارون درش، جم حاجب بار آمده
(خاقانی، ۱۳۹۱: ۳۹۱)

و آن که را دوست بیفکند از پای سرفرازش مکن ار شاه جم است
(همان: ۸۱۹)

ملک جم و عمر نوح بادت و در بزم تو کشتی و رسم جبل ماهی و مقلوب یم
(همان: ۲۶۴)

در مدح سلطان غیاث‌الدین محمد بن محمود بن محمد بن ملک‌شاه که آرزومند است
تا ملک و پادشاهی وی همانند «ملک جم» باشد.
جم ملک و جم خصال و جم خوست جم را ملک الزمان بینم
(همان: ۲۶۸)

یا این بیت که در مدح مظفر قزل ارسلان بن ایلدگز سروده است و پادشاهی، خصلت
و خوی او را به جم همانند می‌کند و سه ترکیب زیبای بالا را که در مصرع نخست آمده
می‌آفریند.

یافته و بافته است شاه چو داود و جم یافته مهر کمال، بافته درع امان
(همان: ۳۳۲)

باد خورنده چو خاک جرعه جام تو جم باد برنده چو مور ریزه خوان تو جان
(خاقانی، ۱۳۹۱: ۳۳۴)

در مدح شروانشاه منوچهر بن فریدون هم در وصف و ستایش پایگاه شاهی‌اش وی
را چون جم اسطوره‌ای می‌خواند که همگی در چیرگی اوست.

مورچه را جای شود دست جم سوی مگس وحی کند غیب‌دان
(همان: ۳۴۴)

در مدح قاضی القضاات امام احمدشاد هم این بیت را می‌آورد که اشاره به آیه ۷۰
سوره النمل دارد، مراد از جم سلیمان است.

یافت نگین گم شده در بر ماهی چو جم بر سر کرسی شرف، رفت ز چاه مضطری
(همان: ۴۲۲)

هم جم و هم محمدی، کرده به خدمت درت روح و سروش آسمان هدهدی و کبوتری
(همان: ۴۲۴)

چون جم از اهرمن نگین، باز ستانی از غزان تاج سر ملک شهی، خاتم دست سنجری
(همان: ۴۲۵)

خاقان اکبر منوچهر شروانشاه را همچون جم می‌بیند که تخت و سریر شاهی را از دست غزان بازپس می‌گیرد و او را چون جم شجاع و دلیر تصویر می‌کند.
در ابیاتی هم «از مقایسه بین خود و دیگران با استمداد از تصویری برگرفته از اسطوره، مفاخره را به حد اعلا می‌رساند» (اردلان جوان، ۱۳۷۳: ۶۴).

جم صفتان ز خوان من ریزه چند، پس چرا موروش از ره خسان ریزه چنم، دریغ من
(خاقانی، ۱۳۹۱: ۷۹۶)

مهر جم است و کاس جنان نظم و نثر من مهر از یسار خواهی و کاس از یمین خوری
(همان: ۹۳۴)

همچنین تخیل شاعر در چارچوب افسانه‌ها نمی‌گنجد، خود نیز به بازآفرینی می‌پردازد، ویژگی نوجویی خود را آشکار می‌کند و خیال ما را نیز به پرواز و می‌دارد تا از مرداب پشه‌زار غفلت به اوج قلّه رفیع زیبایی و منزلگاه عنقا برسیم:

بانگ پشه مگذران از گوش جـم گر فرستی لحن عنقای فرست
(خاقانی، ۱۳۹۱: ۸۲۶)

یا این بیت زیر که جمع کردن سیمرغ و جم در تصویر کاملاً نو است و خاقانی آن را آفریده است. در این تصویر سیمرغ، مرغ دست‌آموزی است که تنها جم می‌تواند او را پرورد:

رضای خاطر تو، چون تویی تواند جست که آب و دانه سیمرغ، جم تواند داد
(همان: ۸۵۰)

خاقانی در وصف معشوق هم از قدرت‌های این شاه اسطوره‌ای بهره برده‌است و در تصویر زیر با بهره‌گیری از قدرت و توانایی مهره جم، تسلیم بودن و سرسپردگی عاشق برای معشوق را بیان می‌کند:

ای لب و زلفین تو مهره و افعی به هم افعی تو دام دیسو، مهره تو مهرجم
(همان: ۲۶۰)

حلقه‌ای ار کم شود از زلف تو خاتم جم خواه به تاوان آن
(همان: ۳۴۱)

۲-۷. جمشید

در اشعار خاقانی شروانی آن قدر ارزش پایگاه و جایگاه جمشید والا است که موجب آفرینش تصاویری هنری و معنوی می‌شود و پرارزش‌ترین جوهر وجود آدمی (جان) به جمشید مانند می‌شود:

جان از درون به فاقه و طبع از برون به برگ دیو از خورش به هیضه و جمشید ناشتا
(خاقانی، ۱۳۹۱: ۱۵)

«در تصویری دیگر، قدرت جادویی خاتم جمشید مد نظر قرار می‌گیرد و ممدوح از جهت علو قدر و منزلت و بزرگی مقام و وسعت قلمرو به جمشید تشبیه می‌گردد و بزرگ‌ترین افتخارش این خواهد بود که درخور داشتن چنین نگینی بشود» (اردلان جوان، ۱۳۷۳: ۶۲).

ای نامزد خاتم جمشید که بر تو ختم است جهان‌داری و حقا که سزایی
(خاقانی، ۱۳۹۱: ۴۳۷)

رستم ظفری بل که فرامرز شکوهی جمشید فری بل که کیومرث دهائی
(همان: ۴۳۷)

جمشید کیانی، نه که خورشید کیانی کز نور عیانی، همه رخ عین سنائی
(همان: ۴۳۸)

جمشید ملک هیأت خورشید فلک هیبت یک هندسه رایش معمار همه عالم
(همان: ۴۹۸)

چرخ ار ندهد قصاص خونم عدل قزل ارسلان مرا بس
جمشید زمانه شاه مغرب اقطاع ده جهان دولت
(همان: ۵۱۱)

خاقانی همواره برای ایجاد ایماژ در مدح ممدوحان خود از جمشید بهره می‌برد:
با برتریش گوهر جمشید پست پست با پختگیش جوهر خورشید خام خام
(همان: ۳۰۰)

کیخسرو رستم کمان، جمشید اسکندر مکان چون مهدی آخر زمان، عدل هویدا داشته
(همان: ۳۸۳)

در مدح شروانشاه چنین می‌سراید:

اسکندر ثانی بین، جمشید کیانی بین خورشید معالی بین، آثار چنین خوشتر
(همان: ۶۱۸)

درمجموع، آنچه در سروده‌های خاقانی پیرامون تصویرپردازی جمشید بسامد زیادی دارد، تشبیه ممدوح به جمشید است. خواه در حکمرانی و شاهی، خواه در دلیری، شجاعت و بخشش. همانند ابیات زیر، خاقانی در برخی از ابیات به جمشید عنوان «کیان» و «کیانی» را داده است؛ درحالی‌که جمشید از پادشاهان «پیشدادی» است. البته به نظر می‌رسد که مقصود شاعر از «کیان»، شاه و شاهی بوده نه عنوان دقیق سلسله کیانی. در مدح خاقان کبیر ابوالمظفر اخستان و ملکه صفوت‌الدین

جمشید کیان که دین جز او را روئین تن هفت خوان ندیده است
(خاقانی، ۱۳۹۱: ۶۹)

جمشید ملک نظیر بلقیس جز بانوی کامران ندیده است
(همان: ۷۰)

ای بانوی خاندان جمشید جم زین به خاندان ندیده است
(همان: ۷۱)

در مدح ملکه صفوت الدین بانوی شروانشاه
جمشید پیل تن نه که خورشید نیل کف کافلاک تنگ مرکب انجم توان اوست
(همان: ۷۴)

مدح محمد بن محمود بن محمد بن ملکشاه
جمشید سام حشمت، سام سپهر سطوت دارای زال صولت، زال زمانه داور
(همان: ۱۹۳)

در مدح خاقان اکبر منوچهر شروانشاه
ز آن جام کوثر آگین جمشید خورده حسرت ز آن رمح اژدها سر ضحاک برده بالش
(همان: ۲۲۹)

در مدح غیاث الدین بن ملکشاه
خسرو جمشید جام، سام تهمتن حسام خضر سکندر سپاه، شاه فریدون علم
(همان: ۲۶۰)

در مرثیه شیخ الاسلام ابو منصور
آن پیر ما که صبح لقائی است خضر نام هر صبح بوی چشمه خضر آیدش ز کام
با برتریش گوهر جمشید پست پست با پختگیش جوهر خورشید خام خام
(خاقانی، ۱۳۹۱: ۳۰۰)

در مدح خاقان اکبر منوچهر شروانشاه
کی عجب گر گاوریشی زر گر گوساله ساز طبع صاحب کف بیضا برنابد بیش از این
گرچه عفريت آورد عرش سبائی نزد جم دیدنش جمشید والا برنابد بیش از این (همان:
۳۳۸)

کی خسرو رستم کمان، جمشید اسکندر مکان چون مهدی آخر زمان، عدل هویدا داشته
(همان: ۳۸۳)

خورشید نو تاثیر بین، حوتش بهین توفیر بین جمشید ماهی گیر بین، نو ملک زیبا داشته
(همان: ۳۸۴)

خاقانی برای تصویر آفرینی به همه زوایای سرگذشت جمشید توجه دارد و در بیتی با اشاره به سرانجام جمشید که ضحاک با اره او را از میان می‌برد مقصود خود، یعنی رضا به قضای الهی را بیان می‌کند:

گر چو جمشید جمع خاصان را اره بر سر بر آری آه نکنند
(همان: ۸۶۰)

۳-۷. جام جم

خاقانی شروانی به عنوان شاعری که در خلق معانی نو دستی دارد، بارها ترکیب «جام جم» را در دیوان خود به کار برده است و در آفرینش تصاویر گوناگون از آن بهره برده؛ اما بیشتر این تصاویر به مفهوم معمولی و رایج «جام جم» اشاره دارد (جامی که نمایان گر همه چیز است) و کم‌تر از آن در مفهوم و مضمون عرفانی استفاده کرده است. خاقانی با بهره‌گیری از وجه شبه (ارزشمندی) بین عمر و جام جم تصویری می‌آفریند:

عمر جام جم است کایامش بشکند خرد پس ببندد خوار
(خاقانی، ۱۳۹۱: ۱۹۹)

دانی ز جهان چه طرف بریستم؟ هیچ! وز حاصل ایام چه در دستم؟ هیچ!
شمع خردم ولی چو بنشستم، هیچ! آن جام جمم ولی چو بشکستم هیچ!
(همان: ۷۱۲)

«گاه نیز خاقانی بی‌نیازی خود و رهایی از نام و ننگ را با شکستن جام جم به رخ می‌کشد و تصویر او رنگ شعری عرفانی به خود می‌گیرد و از آن بوی وارستگی به مشام می‌رسد» (اردلان جوان، ۱۳۷۳: ۶۵).

این لب خاکین ما را در سفالی باده ده جام جم بر سنگ زن کز جام و از جم فارغیم
(خاقانی، ۱۳۹۱: ۶۳۰)

در جایی دیگر، خاقانی همانند صوفیان رند، گاه از دست خرد به تنگنا آمده است و عقل منفعت‌جو را نیز خطا کار می‌یابد و از دست او به‌سوی جام جم می‌گریزد.

گرچه خرد در خطاست در خط می‌دار سر تا خط بغداد ده دجله صفت جام جم
(همان: ۲۶۰)

در چند بیت بعد از همین قصیده، علم و آگاهی و جهان‌بینی ممدوح را ستایش می‌کند و با بهره‌گیری از همین پشوانه اسطوره‌ای به بزرگ‌داشت او می‌پردازد.

خسرو جمشید جام، سام تهمتن حسام خضر سکندر سپاه، شاه فریدون علم
(همان: ۲۶۰)

در مجموع، جام جم برای خاقانی ارزش بسیاری دارد. فقط گاه محبوب‌ترین دوستان و زمانی پر ارزش‌ترین متعلقات او، به آن تشبیه می‌شود.

دیر خبر یافتی که یار تو گم شد جام جم از دست اختیار تو گم شد
(همان: ۷۷۰)

۸. تصویرپردازی جمشید در آثار نظامی

۸-۱. جم

حکیم نظامی در مدح و ستایش شروانشاه اخستان بن منوچهر او را در بخشندگی برتر از جم تصویر می‌کند و می‌گوید جامی که جم برای خود نمی‌بخشید، او صد تایی آن را به دیگران می‌بخشید. جام می‌تواند جام زرین یا همان جام شراب باشد که در این صورت اشاره به مجلس بزم و شادی شروانشاه دارد که در آن مجلس به دیگران از جمله شعرای مادح خود صله می‌بخشیده است.

چندان که به روزی او کند خرج	دوران نکند به سال‌ها درج
بخشیدن گوهرش به کیل است	تحریر غلام خیل خیل است
زان جام که جم به خود نبخشید	روزی نبود که صد نبخشید

(نظامی، ۱۳۸۰: ۳۴)

همچنین نظامی در شرفنامه بارها از جم یاد می‌کند و کاربرد جم در شرفنامه بسامد چشمگیری دارد. در آن بخش که دارا به اسکندر، نامه می‌نویسد و خود را از پشت شاهان بزرگی چون جم می‌خواند که حال شایسته است تا او بر تخت پادشاهی باشد، در وصف مرگ دارا و به تصویر کشیدن نابسامانی موجود هم ترکیب «گلزار جم» را به کار می‌برد که یادآورد دوران با شکوه شاهی جم است، ولی حال به وسیله باد خزان به تاراج رفته است. در بزم اسکندر با معشوقه‌اش، نوشابه، از ترکیب «نوروز جم» یاد می‌کند و این بزم و نشستن اسکندر بر تخت را همچون نوروز جم می‌بیند که سبب شادمانی همگان می‌شود و اشاره دارد به منسوب دانستن جشن نوروز به جم.

مرا زیبد از خسروان عجم	سرتخت کاووس و اکیل جم
به سختی کشی سخت چون آهنم	که از پشت شاهان روئین تنم
	(نظامی، ۱۳۷۸: ۱۸۸)

بهار فریدون و گلزار جم	به باد خزان گشته تاراج غم
نسب نامه دولت کیقباد	ورق بر ورق هر سوئی برده باد
سکندر فرود آمد از پشت بور	درآمد به بالین آن پیل زور
	(نظامی، ۱۳۷۸: ۲۱۵)

ییا ساقی از باده جامی بیار	ز بیجاده گون گل پیامی بیار
رخم را بدان باده چون باده کن	ز بیجاده رنگم چو بیجاده کن
به جشن فریدون و نوروز جم	که شادی سترد از جهان نام غم
جهاندار بنشست بر تخت خویش	نشستند شاهان سرافکنده پیش
	(همان: ۳۰۰)

۲-۸. جمشید

حکیم نظامی برای ستایش و اغراق در درجه و مرتبت ممدوح خود، به سراغ جمشید می‌رود و ممدوح را جمشید ثانی می‌خواند؛ اما با استفاده از آرایه تشبیه تفضیل دوباره از گفته خود برمی‌گردد و به سرانجام جمشید و کشته شدن وی به دست ضحاک

ماردوش اشاره می‌کند و این را کاستی و ضعفی در جمشید می‌بیند. ممدوح خود را از آن مبرا می‌داند و در وصف تدبیر و فکرت ممدوح خود می‌گوید: آنچه تو از ایام و روزگار فراگرفتی، جمشید از جام گیتی‌نمای خود دریافت. همچنین در مدح شاه مظفرالدین قزل ارسلان هم او را در حکمرانی جمشید ثانی می‌خواند و آرزوی پایداری و دوام زندگانی برایش دارد. پیر گنجه در وصف بزرگی و هیبت شخصیت‌های آثارش هم از جمشید کمک می‌گیرد و در منظومه خسرو و شیرین در آن هنگام که از خسرو سخن می‌سراید او را آن‌قدر خوب و نیکو به تصویر می‌کشد که همانند خورشید در آسمان است و در زمین هم از نژاد و نسل جمشید. بدین ترتیب از لحاظ نسب و حسب برتر است. نسبی از جمشید و حسب و فضیلتی چون خورشید. در آن بخش از همین منظومه که خسرو برای بار دوم در مدائن بر تخت می‌نشیند، اما در فراق شیرین اندوهگین است، به او می‌گویند که همانند خورشید خندان و شاد شو؛ چرا که غم و اندوه در جایگاه جمشید، یعنی همان مسند شاهی، شایسته نیست. گاهی هم حکیم در وصف خسرو پایگاه او را از جمشید فراتر تصویر می‌کند و او را در گنج افشانی بالاتر از خورشید می‌بیند. آن‌گونه که خورشید در نورافشانی دریغ نمی‌کند، پرویز هم در گنج افشانی چنین است، بلکه بالاتر از خورشید و با بزرگ‌نمایی و اغراق بر زیبایی کلام می‌افزاید.

زهی دارنده اورنگ شاهی	حوالتگاه تأیید الهی
پناه سلطنت، پشت خلافت	ز تیغت تا عدم، موئی مسافت
فریدون دوم، جمشید ثانی	غلط گفتم که حشو است این معانی
فریدون بود طفلی گاو پرورد	تو بالغ دولتی هم شیر و هم مرد
ستد جمشید را، جان، مار ضحاک	ترا جان بخشد از درهای افلاک
گر ایشان داشتندی تخت با تاج	تو تاج و تخت می‌بخشی به محتاج
کند هر پهلوی خسرو نشانی	تو خود هم خسروی هم پهلوانی
سلیمان را نگین بود و ترا دین	سکندر داشت آینه، تو آیین

ندیدند آنچه تو دیدی ز ایام سکندر ز آینه، جمشید از جام

(نظامی، ۱۳۸۳: ۲۳-۲۲)

چو شد پرداخته در سلکِ اوراق مسجل شد به نام شاه آفاق

چو دانستم که این جمشید ثانی که بـادش تا قیامت زندگانی

اگر برگ گلی بیند در این باغ به نام شاه آفاقش کند داغ

مرا این رهنمونی بخت فرمود که تا شه باشد از من بنده خشنود

(همان: ۲۹-۲۸)

چو شد پرداخته در سلکِ اوراق مسجل شد به نام شاه آفاق

چو دانستم که این جمشید ثانی که بـادش تا قیامت زندگانی

اگر برگ گلی بیند در این باغ به نام شاه آفاقش کند داغ

مرا این رهنمونی بخت فرمود که تا شه باشد از من بنده خشنود

(همان: ۲۹-۲۸)

چو خالی دید میدان آن سخندان درافکند از سخن گویی به میدان

که هست این صورت پاکیزه پیکر نشان آفتاب هفت کشور

سکندر موکبی دارا سواری ز دارا و سکندر یـادگاری

به خویش آسمان خورشید خوانده زمین را تخمی از جمشید مانده

شهنشه خسرو پرویز کامروز شهنشاهی بدو گشته است پیروز ...

(همان: ۶۷)

... نسب گویی؟ به نام ایزد ز جمشید حسب بررسی؟ به حمدالله چو خورشید

(همان: ۷۰)

مرا گویند خندان شو چو خورشید که انده بر نتابد جای جمشید

(همان: ۱۶۸)

ملک پرویز که از جمشید بگذشت به گنج افشانی از خورشید بگذشت

بُدش با گنج دادن خنده ناکی چو خاکش گنج و او چون گنج خاکی
(همان: ۲۷۵)

در برخی از موارد هم استاد گنجه با بهره گیری از آرایه تشبیه مضمّن دست به آفرینش تصاویری لطیف و خیال انگیز تر می زند و ترکیب زیبایی محراب جمشید را به کار می برد که کنایه از خورشید است و مراد از چهره درخشان و تابان شیرین. در وصف صبح دم نیز این گونه می سراید که هنگام سحر که مهد خورشید روان می شود و کاروانش حرکت می کند، جهان که زیورهای جمشیدی، یعنی همان ستارگان را بر خود بسته و متحلّی است، ناگهان دزدی چابک از مشرق برمی آید (مراد از خورشید) و زیورهای ستارگان را می رباید.

درم بگشای و راه کی نه در بند کمر در خدمت دیرینه در بند
و گر ممکن نباشد در گشادن غریبی را یک امشب بار دادن
برافکن برقع از محراب جمشید که حاجتمند برقع نیست خورشید
(نظامی، ۱۳۸۳: ۳۳۷)

سحر که چون روان شد مهد خورشید جهان پوشید زیورهای جمشید
برآمد دزدی از مشرق سبک دست عروس صبح را زیور به هم بست
بجنبانید مرغان را پر و بال برآوردند خوبان بانگ خلخال
در آمد شهریار از خواب نوشین دلش خرم شده زان خواب دوشین
(همان: ۳۵۵)

گاهی هم در منظومه خسرو شیرین در بخش سرود گفتن بارید از زبان خسرو چنین می گوید که مگر خورشید که به طاووس تشبیه شده، هنگام گذر بر گلزار جمشید که منظور همان سرزمین و محل حکومت خسروست پرافشانه است!

مگر وقت شدن طاووس خورشید پرفشان کرد بر گلزار جمشید
مگر سروی ز طارم سر برآورد که ما را سربلندی بر سر آورد
(همان: ۳۶۱-۳۶۲)

همان گونه که پیش‌تر بیان شد، نظامی در ستایش ممدوحان خود نیز بارها از جمشید بهره می‌جوید و سرانجام در لیلی و معجون که کتاب را به نام شروانشاه به پایان می‌رساند وی را «جمشید یکم» می‌خواند. در هفت پیکر نیز در وصف چگونگی پادشاهی بهرام گور، او را همانند جمشید به تصویر می‌کشد که همچون جمشید «چار بالش» که مراد از مسند و پایگاه شاهی است، نهاد. در شرفنامه هم بارها از جمشید به شیوه‌های گوناگون یاد می‌کند. در ستایش اتابیک اعظم، نصرت‌الدین ابوبکر نیز تیغ و شمشیر او را همان تیغ جمشید می‌داند که وی میراث‌دار پادشاهی کهن ایران است و در شمشیرزنی همانند او دلیر و متبحر به تصویر کشیده می‌شود. در بخش رای زدن دارا با بزرگان ایران که سخن از حملهٔ بیگانگان به میان می‌آید، خطاب به آنان می‌گوید که آن‌ها آرزوی چیرگی و دست یافتن بر «جای جمشید» را دارند و مراد از «جای جمشید» همان پایگاه و جایگاه پادشاهی در ایران زمین است.

شاهها ملکا جهان پناها	یک شاه نه بل هزار شاها
جمشید یکم به تخت‌گیری	خورشید دوم به بی‌نظیری
	(نظامی، ۱۳۸۰: ۲۷۱)

چار بالش نهاده چون جمشید	پنج نوبت رسانده بر خورشید
رسم انصاف در جهان آورد	عدل را سر بر آسمان آورد
	(نظامی، ۱۳۸۰: ۱۰۱)

کلاه از کیومرث تخته‌گیر	ز جمشید تیغ از فریدون سریر
ز کیخسرو آن جام گیتی نمای	که احکام انجم درو یافت جای
	(نظامی، ۱۳۷۸: ۶۳)

بشوراند اورنگ خورشید را؟	تمنا کند جای جمشید را؟
	(همان: ۱۷۷-۱۷۶)

نظامی در مواردی هم به سرانجام جمشید اشاره می‌کند و می‌سراید که مگر از تاریخ جمشید نخواندی: ضحاک اژدهاوش چگونه ماه وجود جمشید را فروبرد. گاهی هم

سراینده در جای جای اشعارش برای بیان آسان تر، سخنان و باورهای خویش را به جمشید نسبت می دهد؛ همانند آن قسمت از شرفنامه که در بیان داستان نوشابه، پادشاه بردع است و سخنی از جمشید بیان می کند که بهتر می نماید که جایگاه زن یا پس پرده یا گور باشد. در بزم اسکندر با نوشابه نیز در توصیف اسکندر می گوید: از سرمای هوا، زمین فسرده و خشک بود و اسکندر که در بخشش همانند خورشید و در جاه همانند جمشید بود، در آن سرمای سخت خرگاه گرم و بالین نرم داشت. در ادامه در بخش رفتن اسکندر به کوه البرز نظامی او را «سالار جمشید هوش» می خواند. همچنین در قسمت نشاط کردن اسکندر با کنیزک چینی که سخن از پیروزی و کامیابی اسکندر به میان می آید، از زبان اسکندر بیان می کند که اگر پادشاه جمشید است، من هم قبله و پرستشگاه او هستم که همان خورشید است.

به تیغ افسر و گاه خواهم گرفت بدین اژدها، ماه خواهم گرفت
نخواندی ز تاریخ جمشید شاه که آن اژدها چون فرو برد ماه
(نظامی، ۱۳۷۸: ۱۹۲-۱۹۱)

چه خوش گفت جمشید با راین زن که: یا پرده یا گور به جای زن
(همان: ۲۹۰)

هوا سرد و خرگاه خورشید گرم زمین خشک و بالین جمشید نرم
بـرون رفت از چاه دلو آفتاب به ماهی گرفتن، سوی حوض آب
(همان: ۳۰۱)

که چون کرد سالار جمشید هوش می پی چند بر یاد نوشابه نـوش
به ریحان و ریحانی دل فروز بسر برد با خسروان چـند روز
(همان: ۳۰۹)

ملک گر ز جمشید بالاترست رخ من ز خـورشید والاتر است
(همان: ۴۸۸)

۳-۸. آیین و راهورسم جمشید

آیین نیکو و دولت با سعادت جمشید همواره در آفرینش تصاویری نغز مورد توجه حکیم نظامی بوده است و در گنجینه‌اش بارها به چشم می‌خورد. نظامی، جوانی را همانند دولت جمشید می‌بیند که مالا مال امید است و موی سپید، نشانگر نومیدی، زوال و نابودی این دولت را متصور می‌شود. همچنین در وصف طلوع خورشید و صبحدم، به زیبایی تمام بیان می‌کند که با سر زدن جرم خورشید از پشت البرز کوه، گویی جهان به واسطه آیین جمشید تازه می‌شود و این اشاره به آیین مهرپرستی دارد که در زمان جمشید در ایران باستان رواج داشته است. در منظومه خسرو و شیرین هم نظامی در وصف خسرو می‌گوید پادشاه بر تخت فریدون نشسته که این بیانگر مقام و مرتبه بالای خسرو است؛ درحالی که دل در قبله جمشید بسته است که مراد از قبله جمشید در این جا می‌تواند هم جام شراب باشد که اشاره دارد به باده‌گساری که یکی از رسوم جمشیدی به شمار می‌آید و هم می‌تواند صورت درخشان و زیبای شیرین باشد که دل خسرو را اسیر خود ساخته و چهره تابان او همانند قبله‌گاه جمشید که باز همان خورشید درخشان است تألّفو دارد. حکیم نظامی در جای دیگر از همین منظومه دلکش نیز این گونه تصویر می‌آفریند؛ در آن هنگام، شیرین به دلیل درگذشت مریم، همسر خسرو، به او نامه‌ای می‌نویسد و از وی می‌خواهد که همانند خورشید به تنهایی قناعت کند؛ زیرا در آیین مهرپرستی جمشید، شریک قرار دادن برای خورشید و پرستیدن دو خدا شرک به شمار می‌آید و شیرین از خسرو می‌خواهد که همان گونه که خورشید در آیین و رسم جمشید تنهاست و دویی ندارد، او هم تنهایی و یگانگی را انتخاب کند. همچنین در آن بخش از منظومه که خسرو شیرین را به مدائن می‌آورد، سراینده در وصف ورود شیرین به آن شهر چنین می‌گوید که شیرین به دولتگاه جمشید فرود آمد و منظور از دولتگاه، پایتخت دولت پارس است و سراینده از آن رو نام جمشید را آورد که یکی از شاهان بزرگ پارس به شمار می‌آید و از نیاکان خسروست. شیرین در این شهر همانند خورشید تابان در برج حمل است، چهره بسیار زیبا و درخشانی دارد و هم اشاره دارد به آیین مهرپرستی و

تقدس خورشید دارد؛ یعنی همان گونه که خورشید در آیین جمشید مقدس و مایهٔ نیک بختی است، شیرین در شهر دولتگاه جمشید همانند خورشید در برج حمل است.

دولت اگر دولت جمشیدی است موی سپید، آیت نو میدی است

(نظامی، ۱۳۸۴: ۹۴)

سر از البرز بر زد جرم خورشید جهان را تازه کرد آیین جمشید

(نظامی، ۱۳۸۳: ۵۹)

ملک بر تخت افریدون نشسته دل اندر قبله جمشید بسته

(همان: ۱۳۲)

تو در قدری و در تنها نکوتر تو لعلی، لعل بی همتا نکوتر

به تنهایی قناعت کن چو خورشید که همسر شرک شد در راه جمشید

اگر با مرغ باید مرغ را خفت تو سیمرغی، بود سیمرغ بی جفت

(همان: ۲۷۰)

چو آمد مهد شیرین در مدائن غنی شد دامن خاک از خزائن

به هر گامی که شد چون نوبهاری شهنش ریخت در پایش نشاری

چنان کز بس درم‌ریزان شاهی درم روید هنوز از پشت ماهی

فرود آمد به دولت‌گاه جمشید چو در برج حمل تابنده خورشید

ملک فرمود خواندن موبدان را همان کار آگهان و بخردان را

ز شیرین قصه‌ای بر انجمن راند که هر کس جان شیرین بر وی افشاند

(همان: ۳۸۶)

۴-۸. بی‌وفایی روزگار

یکی دیگر از دست‌مایه‌هایی که حکیم نظامی برای آفرینش تصویر از سیرهٔ شاهان بزرگی همانند جمشید بهره جسته، بی‌وفایی و بدعهدی روزگار است و از این راه سخن‌سرایانی چون نظامی بیشتر به وادی نصیحت قدم می‌گذارند و پندآموز در باب بی‌مهری زمانه سخن می‌رانند. در منظومهٔ خسرو و شیرین، در آن جایی که شیرین خسرو

را اندرز می‌دهد و از بی‌مهری روزگار نسبت به شاهان گذشته همانند جمشید سخن به میان می‌آورد و این که چون مرگ در برابر انسان قرار گیرد، دیگر مقام و مرتبت اهمیت ندارد و جملگی شاهان گذشته در خاک رفته‌اند. در هفت‌پیکر هم در بخش «آگاهی بهرام از لشکر کشی خاقان چین، برای بار دوم» از خوار شدن جاه جمشید و بردار کردن سر دارا سخن می‌گوید.

فروخوان قصه دارا و جمشید که با هر یک چه بازی کرد خورشید
(نظامی، ۱۳۸۳: ۳۹۹)

چو در راه رحیل آمد روارو چه جمشید و چه کسری و چه خسرو
(همان: ۴۲۲)

کجا جمشید و افریدون و ضحاک؟ همه در خاک رفتند ای خوشا خاک
(همان: ۴۲۸)

جاه جمشید خوار چون کردند سر دارا به دار چون کردند
(نظامی، ۱۳۸۰: ۳۲۲)

۵-۸. جام جمشید

پیرگنجی در گنجینه دلکش خود بارها از جام جمشید به گونه‌هایی متفاوت یاد کرده است و این مضمون در آثارش بسامد قابل توجهی دارد. گاهی در ستایش ممدوح خود، ملک فخرالدین بهرام شاه بن داود در مخزن الاسرار چنین می‌سراید که جام تو کیخسروی است جمشید هوش و باده بر هوش تو می‌افزاید برعکس آن که باده خاصیت مدهوشی و ایجاد بی‌خبری دارد و زیاده‌روی در آن مایه زوال عقل است، جام را با کیخسرو و جمشید می‌آورد؛ همان گونه که در منابع جام جهان‌نما به هر دوی آنها منسوب است. همچنین اختراع شراب را هم به جمشید منسوب کرده‌اند و مراد از جام جهان‌بین ممدوح می‌تواند همان فکرت و بصیرتش باشد و در مصرع دوم هم روی ممدوح را شمعی تابان می‌داند که خورشید همچون پروانه‌ای شیفته و کشته‌اوست. در منظومه خسرو و شیرین هم پیرامون وصف صبح و طلوع خورشید چنین بیان می‌کند که

آسمان از شب تاریک و سیاه‌رنگ، چتر یا همان سراپرده را دارد که جایگاه سلطان به شمار می‌آید و شایسته است که پادشاهی بر این چتر سیاه شاهی، حکم‌فرمایی کند و همچنین آواز صبحگاهی مرغان (پرندگان) هم تشبیه شده به آوای دهل که هنگام تشریف‌فرمایی پادشاه نواخته می‌شود و فلک (آسمان) همانند تخت روانی، مسند شاه است و خورشید فرمانروا بر آن جلوس می‌کند و روز می‌شود. تخت و جام هر دو با جمشید نسبت دارند و ملزومات شاهی به شمار می‌آیند. در منظومه لیلی و مجنون نیز در توصیف برآمدن خورشید این گونه دست به آفرینش تصویر می‌زند و خورشید را همانند عروسی توصیف می‌کند که جام درخشان جمشید را در دست می‌گیرد و جهان از ظلمت شب‌رهای یافته و روشن می‌شود. در وصف نشستن بهرام بر تخت شاهی در گنبد زرد هم که بخشی از منظومه هفت پیکر است نیز این گونه می‌گوید که بهرام همانند جمشید جام زرین را در دست گرفته و همچون خورشید تاج زرین بر سر نهاده و با بهره‌گیری از سلسله‌واژگانی جام، جمشید و خورشید دست به خلق تصاویری خیال‌انگیز می‌زند. در شرفنامه هم در وصف باده‌نوشی اسکندر همان ترکیب «جام جم» را می‌آورد که بهروشنی در آن‌جا مراد همان جام شراب است که یادگاری از جمشید شمرده می‌شود.

هر که به طوفان تو خوابش برَد
ور به مثل نوح شد آبش برَد
جام تو کی‌خسرو جمشید هُش
روی تو پروانه خورشید کش
شیردلی کن که دلیر افکنی
شیر خطا گفتم شیر افکنی
(نظامی، ۱۳۸۴: ۳۳)

خلیفت‌وار نور صبح‌گاهی
فلک را چتر بد سلطان بیاست
در آوردند مرغان دُهل ساز
که الحق چتر بی سلطان نشایست
بدین تخت روان با جام جمشید
سحر که پنج نوبت را به آواز
به سلطانی برآمد نام خورشید
به سلطانی برآمد نام خورشید
(نظامی، ۱۳۸۳: ۱۳)

بر کردن آن عمل رضا داد چون روز دگر عروس خورشید	مه را به دهان اژدها داد بگرفت به دست جام جمشید (نظامی، ۱۳۸۰: ۱۳۹)
چو گریبان کوه و دامن دشت روز یکشنبه آن چراغ جهان جام زر بر گرفت چون جمشید بست چون زرد گل به رعنایی	از ترازوی صبح پر زر گشت زیر زر شد چو آفتاب نهان تاج زر بر نهاد چون خورشید کهربا بر نگین صفـرایـی (نظامی، ۱۳۸۰: ۱۸۲)
نشست از گه شام تا صبحدم	روان کرد بر یاد جم جام جم (نظامی، ۱۳۷۸: ۳۹۷-۳۹۶)
چو گریبان کوه و دامن دشت روز یکشنبه آن چراغ جهان جام زر بر گرفت چون جمشید بست چون زرد گل به رعنایی	از ترازوی صبح پر زر گشت زیر زر شد چو آفتاب نهان تاج زر بر نهاد چون خورشید کهربا بر نگین صفـرایـی (نظامی، ۱۳۸۰: ۱۸۲)
نشست از گه شام تا صبحدم	روان کرد بر یاد جم جام جم (نظامی، ۱۳۷۸: ۳۹۷-۳۹۶)
به تاراج ایران بر آرد علم شکوه کیان بیش باید نهاد	برد تخت کیخسرو و جام جم قدم در خور خویش باید نهاد (همان: ۱۷۶)
بیا ساقی آن جام زرین بیار می‌ناب ده عاشق ناب را	که ماند از فریدون و جم یـادگار به مستی توان کردن این خواب را (همان: ۳۴۱)

پرداختن به جم، جمشید و جام جم در سروده‌های خاقانی و نظامی بسامد زیادی دارد. خاقانی در سراسر دیوان خود ۶۵ بار به این واژگان اشاره کرده است. حکیم نظامی هم در پنج گنج خود ۴۲ بار از جمشید و واژگان وابسته به او یاده می‌کند؛ اما همه این ابیات به تصویرپردازی جمشید نپرداخته‌اند و در این مقاله تلاش بر آن بوده است تا سروده‌هایی که از دیدگاه تصویرپردازی و بلاغت ویژه‌اند تحلیل شدند. همچنین تمامی مضامینی که دو شاعر به آن‌ها توجه داشته‌اند بررسی شده‌اند؛ اما همگی ابیات به‌عنوان شاهد مثال بیان نشده‌اند؛ چرا که در این صورت از حوصله این پژوهش فراتر می‌رود. در مجموع، هر دو سراینده «جام جم» را در مضمون معمول آن، یعنی جامی که نمایان‌گر جهان است یا جام شراب به کار برده‌اند و برداشت عرفانی از این ترکیب، آن‌گونه که در دوره‌های بعد رایج شده است، در آثار آنان به چشم نمی‌خورد. اشاره به بی‌وفایی روزگار و گذرا بودن مقام و مرتبت در اشعار هر دو دیده می‌شود، ولی در آثار نظامی بسامد بیشتری دارد. یکی دانستن و گاه آمیختگی میان سرگذشت جمشید با شخصیت‌های مذهبی به‌ویژه سلیمان و همچنین آوردن سلسله‌واژگان مشترک بین این دو شخصیت. به کار بردن واژه «جام» همراه با جمشید و کیخسرو در یک بیت همان‌گونه که «جام» به هر دوی آنان نسبت دارد. می‌توان گفت این دو شاعر هم‌عصر تقریباً به تمامی سرگذشت جمشید در آفرینش تصویر هنری توجه داشته‌اند. از آنجایی که خاقانی شاعری قصیده‌سراست و این قالب شعری بیشتر برای مدح و ستایش به کار برده می‌شود، در آثار این سراینده جمشید بیشتر یک عنصر مدحی شمره می‌شود و خاقانی با بهره‌گیری از این اسطوره و سرگذشتش در سروده‌های مدحی خود، دست به آفرینش تصویر زده است. این ویژگی مدحی در اشعار نظامی هم به چشم می‌خورد، اما بسامدش بسیار کم‌تر از سروده‌های خاقانی است. نظامی از قالب مثنوی که مناسب برای داستان‌سرایی ست بهره می‌گیرد و بیشتر، شخصیت‌های داستان‌های خود را همانند جمشید دلیر و سزاوار شاهی می‌خواند. نظامی بیشتر در قافیه به آوردن دو واژه «جمشید» و «خورشید» در یک بیت توجه دارد و از این راه به آیین مهرپرستی اشاره می‌کند و همچنین در آفرینش تصویر

برای وصف صبحگاه و اجرام آسمانی، از «جمشید» بهره می‌جوید و وجه شباهت «درخشیدن» میان جمشید و مشبه‌هایی که نظامی به کار می‌برد، بسامد زیادی دارد. در ادامه با وجود این که خاقانی به جمشید بیشتر اشاره می‌کند، اما تصویرپردازی جمشید در سروده‌های نظامی در قیاس با خاقانی ادبی‌تر و خیال‌انگیزتر است. این دو سراینده بزرگ در پرداختن به جمشید به منابع غیر از شاهنامه نیز نظر داشته‌اند؛ به گونه‌ای که هر دو از جام جمشید در تصویرپردازی‌های ادبی خویش بهره می‌جویند؛ درحالی که در شاهنامه جام از آن جمشید نیست و به کیخسرو تعلق دارد.

مشارکت‌های نویسنده: این پژوهش توسط هر دو نویسنده، آماده شده است.

تضاد منافع: نویسنده (نویسندگان) هیچ تضاد منافع احتمالی پیرامون تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله را اعلام نکردند.

تقدیر و تشکر: این پژوهش فاقد تشکر و قدردانی است.

منابع مالی: نویسنده هیچ گونه حمایت مالی برای تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله دریافت نکردند.

منابع

- اردلان جوان، سیدعلی (۱۳۷۲). *تجلی شاعرانه اساطیر و روایات تاریخی و مذهبی در اشعار خاقانی*، ج ۲، مشهد: آستان قدس رضوی.
- بهار، مهرداد (۱۳۷۶). *از اسطوره تا تاریخ*، تهران: چشمه.
- تفضلی، احمد (۱۳۷۶). *تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام*، تهران: سخن.
- خاقانی شروانی (۱۳۹۱). *دیوان خاقانی شروانی*، به کوشش ضیاءالدین سجادی، ج ۱۰، تهران: زوآر.
- رستگارفسایی، منصور (۱۳۶۹). *تصویرآفرینی در شاهنامه*، ج ۲، شیراز: دانشگاه شیراز.
- زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۴۳). *باکاروان حله*، تهران: جاویدان.
- زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۸۳). *دیدار با کعبه جان*، ج ۳، تهران: سخن.
- زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۸۹). *پیرگنجه در جستجوی ناکجا آباد*، ج ۸، تهران: سخن.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۷۵). *صورتخیال در شعر فارسی*، ج ۴، تهران: آگاه.
- شمیسا، سیروس (۱۳۷۵). *فرهنگ تلمیحات*، ج ۵، تهران: میترا.
- شاهمرادی، فاطمه؛ اخیانی، جمیله (۱۴۰۲). «بررسی مقایسه‌ای تصویرسازی بلاغی در حکایت بهرام گور شاهنامه فردوسی و هفت پیکر نظامی»، *دانشگاه سمنان: مجله زبانی و بلاغی*. ۱۴(۳۲): ۱۹۱-۲۱۶.

- فتوحی، محمود (۱۴۰۱). بلاغت تصویر، چاپ هفتم، تهران: سخن.
- کریستن سن، آرتور (۱۳۷۷). نمونه‌های نخستین انسان و نخستین شهریار در تاریخ افسانه‌ای ایران، ترجمه ژاله آموزگار و احمد تفضلی، تهران: چشمه.
- م. سلطانف، (۱۳۵۴). افضل‌الدین خاقانی شیروانی، ترجمه ح. صدیق، تهران: آذر کتاب.
- نظامی (۱۳۸۴). مخزن الاسرار، تصحیح حسن وحیددستگردی و به کوشش سعید حمیدیان، چ ۸، تهران: قطره.
- نظامی (۱۳۸۳). خسرو و شیرین، تصحیح حسن وحیددستگردی و به کوشش سعید حمیدیان، چ ۵، تهران: قطره.
- نظامی (۱۳۸۰). لیلی و مجنون، تصحیح حسن وحیددستگردی و به کوشش سعید حمیدیان، چ ۴، تهران: قطره.
- نظامی (۱۳۸۰). هفت پیکر، تصحیح حسن وحیددستگردی و به کوشش سعید حمیدیان، چ ۴، تهران: قطره.
- نظامی (۱۳۷۸). شرفنامه، تصحیح حسن وحیددستگردی و به کوشش سعید حمیدیان، چ ۳، تهران: قطره.
- نظامی (۱۳۸۳). اقبالنامه، تصحیح حسن وحیددستگردی و به کوشش سعید حمیدیان، چ ۵، تهران: قطره.
- یاحقی، محمدجعفر (۱۳۸۹). فرهنگ اساطیر و داستان‌واره‌ها در ادبیات فارسی، چ ۳، تهران: فرهنگ معاصر.

References

- Ardalanjovan, S. A. (1993). Poetic manifestation of myths and historical and religious traditions in Khaqani poems, 2nd edition, Mashhad: Astan Quds Razavi Printing and Publishing Institute. [In Persian]
- Bahar, M. (1997). from myth to history, Tehran: Cheshme. [In Persian]
- Tafzoli, A. (1997). History of Iranian literature before Islam, Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Khaghani Shervani. (2012). Diwan Khaqani Shervani, edited by Z. Sajjadi, 14th, Tehran: Zavvar. [In Persian]
- Rostgarfasai, M. (1990). Imagery in Shahnameh, Ch. 2, Shiraz: Shiraz University Press. [In Persian]
- Zarinkoob, A. (1964). Bakarvan Haleh, Tehran: Javidan Publications. [In Persian]

- Zarinkoob, A. (2013). Visiting the Kaaba of John, third chapter, Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Zarinkoob, A. (2009). Pirganjeh in Search of Nowhere, 8th Ch., Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Shafiei-Kadkani, M. R. (1996). Imagination in Persian poetry, fourth edition, Tehran: Agah. [In Persian]
- Shamisa, S. (1996). Farhang Talmihat, Chapter 5, Tehran: Mitra. [In Persian]
- Shahmoradi, Fatemeh, and Akhyani, Jamileh (2023), "A Comparative Study of Rhetorical Imagery in the Tale of Bahram Gur in Ferdowsi's Shahnameh and Haft Paykar by Nizami", Semnan University: *Journal of Linguistics and Rhetoric*, 14(32). 191-216. [In Persian]
- Fatuhi, M. (2022). The Rhetoric of Image, 7th, Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Christensen, A. (1998). examples of the first man and the first shahriar in the legendary history of Iran, translated by Jale Amouzgar and Ahmad Tafzali, Tehran: Cheshme. [In Persian]
- M. Sultanof. (1975). Afzaluddin Khaqani Shirvani, translated by H. Sadiq, Tehran: Azarkitab. [In Persian]
- Nizami.(2005). Makhzon al-Asrar, edited by H. Vahiddastgardi and with the effort of S. Hamidian, 8th Ch., Tehran: Ghatreh. [In Persian]
- Nizami. (2004). Khosrow and Shirin, edited by H. Vahiddastgardi and with the effort of S. Hamidian, Ch 5, Tehran: Ghatreh. [In Persian]
- Nizami. (2001). Laili and Majnoon, edited by H. Vahiddastgardi and with the effort of S. Hamidian, fourth chapter, Tehran: Ghatreh. [In Persian]
- Nizami. (2001). Haft Pekir, edited by H. Vahiddastgardi and with the effort of S. Hamidian, fourth chapter, Tehran: Ghatreh. [In Persian]
- Nizami. (1999). Sharafnameh, edited by H. Vahiddastgardi and with the effort of S. Hamidian, third chapter, Tehran: Ghatreh. [In Persian]
- Nizami. (2004). Iqbalnameh, edited by H. Vahiddastgardi and with the effort of S. Hamidian, fifth chapter, Tehran: Ghatreh. [In Persian]
- Yahaghi, M.J.(2010). The culture of myths and stories in Persian literature, 3rd volume, Tehran: Contemporary Farhang. [In Persian]

